

УДК 821.163.41.09-992
<https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.18>

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

ЗМИЈАЊЕМ И ОКО ЗМИЈАЊА

Верујем да никад нико није, нити би икад успео – ма, и уз сва могућа техничка помагала – да докона ко је све, колико и каквих путописа оставио: од Херодота и његових путовања у време прогнаности на острво Самос па до времена овог, до ових дана и година. Једнако би тежак посао био и пут до сазнања: ко су све били путописци и шта су све били по занимању те које су све крајеве походили, о којим људима и обичајима, манастирима, царским палатама и сиротињским квартовима писали и где су све то и како објавили. Сматрам, зато, да је за ову прилику довољно да се подсетимо да је путопис књижевна-научна врста у којој писац износи своје утиске и запажања, открића и сазнања, али истовремено износи и своја осећања, показује своје уметничке склоности и опредељења, своје погледе на свет уопште, на живот и уметност.

Први путопис у часопису „Братство” објавио је 1889. године Милан Ђ. Милићевић; било је то у трећем броју овог часописа и био је то пут кроз Сићевачку клисуру. Занимљиво је да је Милићевић, коме то – наравно – није био једини путопис, наслову своје додао и симпатични додаток: „белешчице с пута”; тај деминутив у поднаслову није умањио вредност његовог текста.

Као први путопис у часопису „Братство” по обнављању Друшта Свети Сава (1994) могао би се означити одломак из романа Моме Капора „Хроника изгубљеног града”. У том заиста узбудљивом тексту из првог броја нове серије, 1997. године, Капор је

описао путовање у Хиландар и своје дивљење славној икони Тројеручице, која је, неузгред буди казано: крсна слава српских песника.

После Капоровог текста у првом броју, било је повремено путописних пасажа у текстовима и других аутора, али ваља нагласити да се путописом у тих првих десет година обновљеног часописа „Братство” (1997–2007) најпреданије бавио Младен С. Гавриловић.

Мој први путопис овде објављен је 2009. године и био је, наравно, с путовања у најзначајнији манастир у западном делу српске земље, у Босанску Крајину, где је низводно од Дрвара, уз ушће Унца у Уну смештен лепо Рмањ. Манастир Рмањ, који је чак 108 година био седиште дабробосанске епархије, Турци су више пута палили и до темеља рушили, а он увек, увек поново израстао – као да је хтео да својом судбином покаже судбину својих верника, Срба граничара.

Путописао сам потом о манастиру Крупа на Врбасу, који је у истој области ближе мом завичају, па потом у Србији: о малој цркви св. Саве у порти манастира Жича, о манастиру Сланци који је метох Хиландара и о путовању уз крстове патријарха Павла, који је – да и то кажем – у овом последњем рату био у Дрвару и у манастиру Рмањ служио свету архијерејску службу.

Змијањем и око Змијања

„...Велико је некад Змијање било. Змијањска је међа – Турци веле удут – ишла од ријеке Сане, па изнад села Слатине, па на Катунешта, па на Млиништа – туј има камен машет – па отален право на Скокове Дели-Радојице – и туј има камен машет – па од Скокова Дели-Радојице на село Пердуве, од Пердува у ријеку Пљеву, па Пљевом до Врбаса – ће Плева скаче у Врбас туј је камен машет – па сад све низ Врбас, низ Врбас, низ Врбас до села Јакуповаца, од села Јакупваца окреће међа на Рукати Раст навр’ Козаре – ено га и данас! – па од Рукатог Раста право на Сану. Ето, то вам је било старо Змијање прије Косова” – казивао је Милић Вујиновић у причи „Змијање” Петра Кочића 1910. године, а и данас се може чути како какво бистро Змијањче наизуст казује те Милићеве границе. Старији Змијањци се, обично на славама и свадбама, воле нашалити како се у оскудна времена, а код нас су таква најчешћа, све скупља и смањује, улази у се, те се тако и наше Змијање смањило и још се смањује, па једни веле да се „право Змијање” од тог Милићевог смањило само за један мали део на западној страни и мало већи на северној. На западној се, веле, од реке Сане, после пута којим се иде за Бањицу и Соколово, у левом полукругу стигне до пред

Бронзани Мајдан и онда, кад вам лево остане Тимар, Поткозарје и Козара, идете десно све путем до Врбаса код Бање Луке, па уз Врбас до пред Мркоњић Град, па низ речицу Станичку сиђете опет до Сане. Други кажу да је Змијање само Мањача и под њом села: Стричићи, Стражице, Ситница, Локвари, Дујаковићи, Лусићи, Соколово, Горње и Доње Ратково, Добрња, Шљивно, Зеленци, Радманићи и Вилуси, тј. чак и без села: Кмећани (у којем је манастир Гомионица), Мелина (одакле је Давид Штрбац), па Горњи и Доњи Перван, Голеша Ђуре Дајмановића на једној и Чађавица и Драгорај на другој страни. Биће, ипак, да су градови Кључ, Мркоњић Град и Бања Лука колико-толико сигурни граничници, а о северо-западном рубу Змијања Змијањци ће се, посве је сигурно, на још много слава и свадби горњати и надгорњавати... То са Змијањем је, чини се, исто као са Шумадијом; обе те области немају јасне границе, па их они што су на рубовима проширују, како ко, кад и колико, а они што су у средини области само себе виде као Змијањце или Шумадинце.

Мапа преузета из књиге др Драгољуба Петровића "О говору Змијања", изд. Матица српска 1973. стр. 199. посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику књ. XIV/1–2 и XV/1–2.

Наука је забележила да је област између Бање Луке, Мркоњић Града и Кључа, са утврђеним градовима у Вилусима, Бочцу и Крупи на Врбасу, припадала средњовековној жупи Земљаник познатој из повеље босанског кнеза Пријезде II (1287). Негде сам нашао и да је на том подручју било близу 180 некропола стећака, а на некој старој мапи нашао сам да се чувени *пут соли* – од Солина (тада Salona) до Беча (тада Vindobona) – рачвао нешто мало пре јужних врата Змијања, тј. мало јужније од данашњег Кључа, па је један крак ишао десно и поред данашњег Мркоњић Града сишао до Врбаса, те низ Врбас кроз Бању Луку (тада Castra) до Градишке (тада Servitium), а други лево низ Сану па низ Уну до Козарце Дубице (тада Ad Pretorium) иза које су се код Саве поново спојили и наставили према Бечу. Верујем да би се мало ко зачудио кад би неки историчар-аматер (каких је данас и овде све више) устврдио како су – ето – још у римско време сви знали какав је народ у овом крају, па су ту област у широком луку заобилазили. Што се тиче турског вакта и аустријског цајтпункта, онај исти Милић Вујиновић у Кочићевој причи „Змијање” прво је само подсетио како је шума на Змијању *некад* „била пуна горскије ајдука, а сад само паљеви” (што ће рећи Аустрија је сву шуму исекла), а онда додао: „И данас се стари Турци боје овуда проћи: од сваког пања мисле да је ајдук”.

Остало је записано и да је падом Кључа 1463. *пало босанско краљевство, али не и Змијање*. Ову врлетну област притиснуће турска сила и ордија тек 65 година потом – падом Јајачке бановине (1528), односно 47 година после пада Херцеговине. Пад Босне под Турску описан је на више места и начина, али се скоро свуда провлачило да је Босна *шаптом пала*. Занимљиву причу о паду Босне падом Кључа нашао сам у књизи академикâ Бранислава Ђурђева и Милана Васића ”Југословенске земље под Турском влашћу”¹ где јаничар Константин Михаиловић из Островице овако прича:

„[...]Исламски гњев обузе султана. Провали у Босну. Босански краљ побјеже. Имао је један веома тврд град. У тај град се затвори. И султан тамо дође и нападе град. Опсједе варош па стаде: о томе је

¹ Књига Б. Ђурђева и М. Васића „Југословенске земље под турском влашћу”: изабрани извори (приредио Раде Михаљчић) објављена је у оквиру сабраних дјела академика Милана Васића (IV књига) у издању Одјељења друштвених наука Академије наука и умјетности Републике Српске и Завода за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево 2005. године. Јаничарева прича је на стр. 28–30.

био извјештен да се краљ у граду затворио. Султан Махмуд-паши нареди: 'Брзо иди, нападни краља и немој да одуговлачиш'. И Махмуд-паша тамо пође. Паде под град (Кључ) у коме се бјеше затворио краљ. Тада он посла краљу поруку. На то му краљ посла одговор по једном човјеку. Махмуд-паша га упита: 'У каквој си служби код краља кад је баш тебе послао'? На то овај невјерник одговори: 'Ја сам његов слуга који му је од оца остао. Још сам код њега и његов сам повјереник'. А на то ће му Махмуд-паша рећи: 'Дакле, твој краљ ће бити обавјештен... А да ли знате који је ово цар који против вас долази'? На ово питање невјерник одговори: 'Тај који долази јест турски старјешина'. Махмуд-паша му рече: 'Хеј! Ниси савјет схватио, то је цар који је освојио Цариград, Трапезунт, Србију, Мореју и земље још многих других владалаца и који је те земље подијелио својим службеницима. Саберите памет у главу, велим вам, и добро утувите мој савјет'. А на то му овај: 'Шта хоћеш да кажеш'? Махмуд паша му одговори: 'Нека краљ дође и пољуби цару руку, и нека му преда неке градове, и нека се подвргне плаћању харача. Цар нека у те градове смјести своју војску, па потом нека се краљ опет у своју земљу са својим господством врати. И тако ће му бити наклоњен. О овом мом савјету водите рачуна, јер шта ће послуже бити, зна се'. [...] Султану није било мило што је Махмуд-паша закључио са краљем ову погодбу и уговор. Султан је хтио да градове силом оружја заузме. 'Ако неке градове дамо овом краљу, говорио је султан, извор за рат остаће'. Уз то бјеху акинције отишле у пљачку. Тада султан рече: 'Махмуде, кад је ова земља на лак начин освојена, зашто си послао акинције да је разоре'? Због тога се цар наљути на Махмуд-пашу. Поред ове земље краљеве са њом су у вези биле и друге земље. Једну су звали земља Ковачевића. Син овог Ковача био је код султана. Друга опет земља звала се Павловића. И он се налазио код султана. Кад дође краљ, њега и она два кнежевска сина заједно смјестише у шатор капунција. Сву тројицу султан изведе и показа их улеми и запита: 'Крв ових и њихова имања јесу ли прости или нису'? Овај, дакле, учењак одговори: 'Оваква невјерника погубити свети је рат за вјеру''

На крају тог текста пише како су ову јаничареву причу академици Ђурђевић и Васић нашли у часопису *Друштва Светог Саве*: „Братство” XXVI, 80–82. Узгред буди казано, с тим Константином сам се срео и кад сам у овом истом часопису путописао о манастиру Крупа („Братство” XIV/2010), па нашао да се он као јаничар, после пада Босне под Турке 1463. сместио у град Звечај над Врбасом, али га је већ у јесен исте године морао напустити пред најездом угарске војске.

Академик Милан Васић², иначе Змијањац, у књизи „Насеља на Балканском полуострву од XVI до XVIII вијека” на страни 234. пише: „Најмасовнији продор у овај крај Турци су извршили крајем маја и почетком јуна 1463. године, приликом освајања Босне. Тада је велики везир Махмуд-паша, с војском од 20.000 коњаника, прошао путем од Јајца преко Сокоца, Герзова, Пецке и Медне у правцу Кључа, хитајући за босанским краљем Стјепаном Томашевићем, који је пред њим бјежао у правцу запада. Са краљем, који му се предао у граду Кључу, Махмуд-паша се истим путем вратио у Јајце и ту прикључио главнини турске војске.”

На том путу по ободу Змијања с јужне стране према источној била је, а и сад је мало има на стени изнад реке Сане: *кула мотриља именован Призрен*³. По легенди коју сам о времену пада Босне чуо шездесетих година прошлог века, Стефанова удовица Јелена Томашевић, иначе кћер Лазара Бранковића и Јелене Палеолог, кренула је из тог змијањског Призрена, па преко Сане и Рибника отишла далеко од Змијања и кроз шуме испод Клековаче стигла чак до близу данашњег Дрвара где се у једну сличну кулу склонила од Турака, „ако би је почем гонили”.

² Академик Васић рођен је на Св. Никољу 1928. у селу Горња Пецка, изнад извора Сане; био је професор Бањалучког универзитета и председник Академије наука и уметности Републике Српске, умро је у Бањој Луци 26. септембра 2003.

³ Призрен или Призренац је на десној обали кањона Сане, не много далеко од њеног извора.

Кад је Јелена, у црнини за Стефаном, отишла⁴ и из те друге куле у народу тог краја остаде упамћена као *Црна Краљица*, па се и данас та кула тако зове. У Мркоњић Граду сам, исто тако давно, чуо легенду по којој је Призрен био град моћне краљице Косане, која је ту живела и дуго се борила да јој град не падне под турску власт; не би ни пао, вели легенда, да је није неко издао, те се она, кад је „због пробијеног брда под својом тврђавом угледала запенушану Сану”, сакривши у камено буре сво благо своје, претворила у црну змију и остала да чува град свој, Призрен, Призренац.

Кад се од тог змијањског Призрена и извора Сане, па преко лепог села Медна и Мркоњић Града, прође кроз Бјелајце и низ Црну Ријеку падне до Врбаса, те низ кланац му испод средњевековних утврђења (Бочац, Звечај, Гребен) стигне до мирне воде Врбасове, тј. до Бање Луке (или *Бајне*, Вуче⁵), стигло се до центра овог дела света.

На простору данашњег Кастела у центру Бање Луке пронађено је доста каменог оруђа и оружја за које се претпоставља да се користило у млађем палеолиту, а сигурно се зна да је на *путу соли*, који је Публије Корнелије Долабела, Тиберијев намесник у Илирику и Далмацији, изградио око двадесете године ове ере, Бања Лука (тада *Castra*) била значајно место: нађено је овде доста касноантичког новца, керамике, остатака циглана, зграда и гробница. Овде је пронађен и Јупитеров жртвеник из другог века, а чува се у Земаљском музеју у Сарајеву, иако је Бања Лука одавно имала, а и сада има одличан музеј. Ко зна шта је све римско и како однето одавде у Сарајево, те се поред Врбаса (и чаробних дајака⁶ по њему) овог лета може чути како су термоминерални извори, које су још Римљани открили и користили: Лакташи, Слатина и Српске Топлице (које су се за турског вакта и за Титовог времена звале *Горњи Шехер*) остали овде „само зато што нико није успео да их пренесе у Сарајево”.

За назив Бања Лука зна се од повеље Владислава II Јагелонца, који је после смрти Матије Корвина 1490, постао краљ Чешке и Угарске, па је 1494. године у повељи заповедницима Јајачке бановине поменуо неког ”каштелана Бање Луке”. Иначе, то *Бања* је оновремени придев од именице бан (данас бисмо рекли: банова), а *Лука* је ливада поред реке. Занимљиво је да се за ово тумачење и Кочић определио.

⁴ Отишла је у Дубровник, па негде у Италију, да би се на крају скрасила код тетке Маре у Жејеви код Солуна, где је, биће, и умрла.

⁵ Вук Карацић у свом *Српском рјечнику (1852)* на страни 28 вели: „Бајна Лука, ф. град и варош у Босни на води Врбасу...”

⁶ дајак – специфичан, дуг чамац плитког газа, прилагођен брзом Врбасу.

Од пада под турску власт 1528. године Бања Лука је споро напредовала, мало брже од 1553. кад је била седиште Босанског санџака (премештеног из Сарајева) и кад је, тридесет година потом, била седиште Босанског пашалука. Из времена кад је Омер паша Латас дошао у Босну (1850) због осилених ага и бегова, који су се жестоко противили султановим реформама, па их око 1.000 позатварао, а око 400 оковане у Цариград послао, бањалучки муслимани су с уздахом говорили: „Јазук, јазук, што га потурчисмо”.

Кад је с доста развијеном трговином и занатством Бања Лука 1878. године пала под аустријску окупацију; имала је тек 10.000 становника. Нова власт, аустријска, изградила је водовод, канализацију, електричну расвјету, унапредила привреду и трговину, а нарочито саобраћајнице којим је извучила дрвно и рудно богатство овог краја. И данас је Бања Лука позната по својим алејама, а прве је добила 1885. кад је засађено 4.714 стабала у укупној дужини од 17 километара. Гимназију је Бања Лука добила 1895, а железничку станицу четири године пре тога.

1888. године окупациона аустријска власт наредила је да сви у Бањој Луци на свечани дочек престолонаследника Рудолфа изађу у новим, најбољим и најлепшим оделима. Отац Герасим из манастира Гомионица, иначе обудовели па замонашени змијањски поп Јован, отац тада једанаестогодишњег ђака Петра Кочића, позвао је своје Змијањце да окупаторског престолонаследника свечано дочекају у подераним оделима, у крпама и закрпама, и они су га, као и у свему другом, послушали, те је поносни отац Герасим због те „демонстрације” одлежао седам месеци у Црној кући, чувеном бањалучком затвору, у који ће касније и његов бунтовни син Петар у истој ћелији бити.

Петар Кочић, од оца Јована и мајке Маре, рођен је 1877. године у селу Стричићи на Змијању; основну школу учио је у манастиру Гомионица, гимназију у Сарајеву и Београду, а студије славистике у Бечу. Споменик Кочићу у Бањој Луци подигнут је 1932. године, рад је Антуна Аугустинчића и Вање Радауша и налази се у централном градском парку који је, такође, Кочићевим именом овенчан. Ипак, прво чега сам се сетио улазећи сада у *Парк Петра Кочића* у центру Бање Луке била је лепа фонтана, које одавно нема а тек скоро сам сазнао да је бањалучки Срби и нису нешто волели, јер је била направљена од ”делова православне цркве коју су усташе срушиле 1941. године”. Мало десно од места где је била та фонтана, нека проста памет је саградила стаклену грађевину, кутију (кутијетину) за коју веле да је галерија (а појило је пред њом?!); у „галерији” нема никог и ничег, а

ту поред појила (прелива се вода преко камена и пада у плитку јажу) седи нешто народа уз пиво или кафу, сок... На истом, старом месту и у истом сјају је само споменик Петру Кочићу, *књижевнику и народном посланику*, споменик са којег по ко зна који пут читам оно што одавно знам и гласно казујем кад год какво политичко „вузле вузласто” на- срне на неког национално свесног уметника: „Ко искрено и страсно љуби / Истину, Слободу и Отаџбину, / слободан је и неустрашив као Бог, / а презрен и гладан као пас”. Кочић је умро 1916. године у душев- ној болници у окупираном Београду оставивши, поред свега осталог, и ово: „У ропству се родих, у ропству живјех, у ропству, вајме, и ум- ријех”. Те исте године, 1916. у Бањој Луци је завршен *велеиздајнички процес*; од 156 виђенијих Срба ухапшених одмах по избијању Првог светског рата, коначном пресудом је 87 лица добило затворске казне, а 16 их је осуђено на смрт. Алфонс XIII, тадашњи краљ Шпаније је, посредством папе и преко своје мајке Марије Кристине, која је била пореклом с аустријског двора, успео да издејствује помиловање на смрт осуђених; захвална Бања Лука има и данас улицу која носи име Алфонса XIII.

Српска војска ослободила је Бању Луку 21. новембра 1918. годи- не. Највећи напредак остварен је у време првог бана Врбаске банови- не г. Светислава Тисе Милосављевића, Нишлије, краљевог пријатеља, који је подигао и Бански двор, и Банску управу, Народно позориште Врбаске бановине и цркву Свете тројице, па зграде Хипотекарне бан- ке, Соколског дома, Хигијенског завода, Етнографски музеј Врбаске бановине и Градски парк, а и многе школе и мостове.

Други светски рат запамтила је Бања Лука по усташким покољи- ма Срба, углавном жена, деце и старца; страдална насеља су: Драку- лићи, Шарговац, Мотике, Петрићевац, Пискавица, Ивањска... После рата је и Бања Лука имала братство и јединство у којем нису сва браћа била једнака, а након грађанског рата 1992–1995. и Дејтонског спора- зума, Бања Лука је постала политички и привредни центар Републике Српске, са више од 135.000 становника.

Из Бање Луке се на Змијање може разним путевима и на разне начине; ја сам одабрао да кренем од Нуле, тј. од места на којем се с пута поред Врбаса одваја релативно нови, али и сигурно одличан асфалтни пут преко Мањаче. Назив Нула добило је то место зато што сви Змијањци од те тачке броје колико их километара дели од Бање Луке, свеједно што – кад силазе у чаршију – одатле до центра града имају још који километар приде.

Прво насеље на које се на змијањској висини наиђе јесте село Кола, разуђено као и остала у овом делу света; има цркву брвнару из 18-ог века (посвећена Вазнесењу Господњем) и нову основну школу, а у дворишту мог пријатеља Предрага Благојевића расте и рађа слатка смоква, крупна и сочна као да је поред Јадрана. Селу је назив Кола остао вероватно од турског назива за целу област: Кол-Змијање. Кола су и прва раскрсница на Змијању; лево се добрим асфалтним путем може сићи до Врбаса и манастира Крупа (види „Братство” XIV/2010), десним путем се може према Голешима, па и Бронзаном Мајдану из којег се лако стиже до чувеног манастира Гомионица⁷, а ми идемо пра-

⁷ Манастир Гомионица налази се 42 километра западно од Бање Луке и изгледом је повезан са Рмњем, Крупом и Крком (сви би могли бити из 14. века), а сличност се састоји пре свега у четири ступца у броду и још два у припрати, у куполи и одсуству пиластара (М. Шупут 1991). Први писани помен је 1536. године када се у турским изворима помиње у њој игуман Андрија. Најстарији сачувани предмет је типик манастира Гомионице, који потиче из 1599. године; данас се чува у епархијској библиотеци у Араду (Румунија). Црква је једнобродна грађевина са куполом, полукружном олтарском апсидом и припратом. Уз подужне зидове прислоњени су ојачавајући лукови. Сводови унутар цркве су ослоњени на истурене пиластре, при чијем дну су лучно засведени пролази, што цркви даје привидно тробродну основу. Позлаћени гомионички сребрни крст је из 1640. године, рад је Стефана Ивановића Сарајевца из Сомбора и данас је у колекцији Лондонског универзитета. У манастирској ризници су само збирке икона из XVI – XIX века, старих рукописних и штампаних књига из XIV – XVII века и предмети уметничког занатства. Живопис манастирске цркве има извесне стилске карактеристике које га доводе у везу са мајсторима који су у седмој и осмој деценији XVI века осликали пећку и грачаничку припрату, цркву манастира Ломнице и обнављали фреске у Студеници, Милешеву и Бањи код Прибоја

во и опет узбрдо, па поред Гајића кућа, стижемо у Добрњу у којој је војни полигон и касарна БиХ-а(ха-ха) војске⁸.

Кад је Брозова држава половином прошлог века градила репрезентативни тенковски полигон од кога је, после овог последњег рата, остало ово што сада само наликује на то, раселила је скоро сав српски живаљ одавде, највише у село Чалма поред Сремске Митровице. Кажем *скоро*, јер се у народу и данас може чути како је само неки тврдоглави чича остао, те су га пред сваку војну вежбу и гађање морали звати у госте и чувати док им те активности не прођу. Овде се са доста једа говори како је све то намерно изграђено како би се краљевини и краљу веран народ раселио, али како никад и нигде ничија није до зоре горела, тако се и овде све чешће могу срести потомци тих расељених Змијањаца: обилазе и загледају оронуте брвнаре и пусте торове и оборе или стрпљиво чепркају по запуштеним гробљима тражећи своје претке или бар какав траг до њих. Пре деценију или нешто више био сам у Сремској Митровици и посетио Чалму, разговарао са расељеним Змијањцима и стекао утисак да су млади и жељни и вољни да иду у „стари крај”, у лепоту, у рајску лепоту о којој су им причали родитељи, али и да су старији угушили у себи жељу за повратком у отети завичај; с правом кажу *отет*, јер су не само силом оружја натерани да потпишу „продају” земље држави и њеној армији за неке ситне новце, него им је и строго забрањен повратак, као што је брозоморна власт мало пре тог времена забранила повратак Србима на Косово и Метохију.

„Упекло сунце – сажеже све”. Тако почиње Кочићева прича „Гроб Слатке Душе”, а једнио тога сам се и могао сетити кад сам с брда после Добрње сишао у равницу друма у Стричићима, најславнијем змијањском селу. Десно од друма је Грчка Градина, а лево се улази у село у којем су: лепа школа и црква на брегу. На путу од школе до цркве је удолина у којој је сваке године у последњој недељи августа бодљавина бакова; не борба бикова, а још мање (далеко било!) корида, него баш бодљавина бакова. Тако се то овде од памтивека звало, тако ће се и убудуће звати, јер: само се добар, бољи и најбољи бик назива: бак.

До Кочићеве родне куће, тачније: до оног што се дуго тако звало, а неки то и данас тако називају, стиже се уским асфалтним путем преко ливада десно од школе, па према Кочића Главици те кад се, после

⁸ Једино сам тако и могао назвати „војску” у коју је угурано по мало од све три до тада међусобно криво зарађене војске: српска, хрватска и муслиманска (од рата 1992–1995. „бошњачка”).

импровизованог паркинга, макадамом кроз шљивике поред две или три куће скрене лево, пред очима радозналост пешака укаже се брвнарица покривена шиндром, неугледна, баш онаква какву је социјалистичка власт 1965. године могла да замисли као родни дом Кочићев, па га таквог и подигла. Петнаестак метара десно од тог 1965. године, поводом првог Кочићевог збора, подигнутог кућерка је право место где је била Кочићева родна кућа: остало је само мало трагова, ни цео педаљ темеља, и нејасно је зашто тај свој пригодни кућерак нису подигли ту где је онај прави и био до 1879. кад је отац Јован обудовио и замонашио се у Гомјеници (Гомионици), где ће му се касније и млађи син Илија замонашити.

Кад сам се из ове Кочића чакице с постојећом неправом и непостојећом правом Кочићевом родном кућом вратио до оног паркинга на крају уског асфалтног пута нисам (иако се то због овог путописа од мене очекивало) свратио у тзв. *Кочићево огњиште*, тј. једну врсту етно села: неколико брвнара, мали амфитеатар и споменик „нашем Кочи”. Овај споменик Кочићу, знам, дело је Драгољуба Димитријевића, професора вајарства на Академији примењених уметности у Београду, и 2009. су тадашњи градоначелници Београда и Бање Луке, Драган Ђилас и Драгољуб Давидовић, свечано отворили један од два идентична одливка у Чубурском парку у Београду, а овај други је овде на Змијању чекао да се 2012. године подигне ово Кочићево огњиште, па да се тек тада намести овде. У време Кочићевог збора у овом се простору одвијају књижевни програми; сада је све празно и немо, а и да је наишао неко – са ове би јаре брзо побегао у најближу хладовину.

На Кочићев збор се сваке године слије овде и више од десет хиљада Змијањаца, што овдашњих, што по свету расејаних, плус гости и пријатељи, па то увек буде и добра прилика да политичке странке прошећају своје лидере и лидерчиће – е да би још који глас за свако мало расписиване изборе забегенисали.

Ове године ће манифестација Кочићев збор забележити 52. издање и опет ће, као и толико пута до сада, бити на пет места: овде у Стричићима, у манастиру Гомионица, у Београду (*Кочићев дан* с цвећем на његовом гробу у Алеји великана на Новом гробљу, па књижевно подне у Чубурском парку и књижевно вече у свечаној сали Удружења књижевника Србије) и, наравно, у Бањој Луци, где се и отвара у Кочићевом парку, а има књижевних и других програма по целом граду све до свечане академије у суботу у Банском двору и долазак овде у Стричиће на народни збор у недељу. На збору, као и по другим српским областима, има свега: и да се купи, и да се ије и пије, и да се

запева, па и заплаче, богами, ако бак за којег се навија почем изгуби или још и прободен буде, као што је Кочићев Јаблан Рудоњу проб'о кад га је на радост Лује свога надбо!

Много цура у народним ношњама одавно не виђам на овдашњим зборовима, осим на сцени пред школом, где играју и певају, као и момци им из културно-уметничких друштава змијањских и околних села и градова. Најзначајнији и најпознатији део умијањске народне ношње је змијањски вез⁹.

Има на више места, по књигама и каталозима све чешћих изложби, лепо описаних змијањских народних ношњи од старих времена до данас (нпр. Грозда Регодић у књизи „Бесједа и слика старог Змијања”), али се ја, ипак, опредељујем за текст који је као живи говор снимео др Драгољуб Петровић кад је овде скупљао грађу за своју на далеко познату књигу „О говору Змијања”:

⁹ Змијањски вез је специфична техника коју практикују жене Змијања од средине 19. века до данас. Задржао је своју орнаменталну форму веза тамноплаве боје, а користи се за украшавање женске одеће и предмета у домаћинству: венчанице, мараме, хаљине, столњаци и постељина. Змијањски вез уврштен је у репрезентативну UNESCO-ову листу нематеријалног културног наслеђа и тако је постао „свјетско добро, јер садржи снажну симболику која се преноси генерацијама, те промовише креативност, друштвену једнакост и разноликост”.

Била аљна, па бијо кѡжѹн, и ѡморѹш и обѹчеш ѡнѹј кѡжѹн, обѹчеш ѡнѹ аљну, имѹш ѡздѡљ ѡнѹ чѹрапе, шѹренѹ биле, дѹбелѹ, о-днѹ плѹтѹва, шарѹне чѹрапе се плѹле, ѡбујѹш, ѡпутњѹци, ѡпанци ѡт кѡжѹ вѡлојскѹ, крѹвијѹ. ѡсушѹш се ѡнѹ фѹно кѡжа, ѹзрежѹш на нѹ ѡпанке како мѡгѹ бит и ѹкроѹш ѡпуту, мѡреш и о танкѹ кѡжѹ гѡвађѹ, а мѡреш и ѡд ѡвчијѹ, па ѹсѹчѹш, ѹскѹселиш у вѡди, ѹзмѹш кѹку дрѡвѹнѹ, па ѹсѹчѹш ѡнѹ ѡпуту, па се ѡсушѹш, ко ѡт канѹпа дѡђѹ. И ѹндѹ лѹјѹго ѹнѹј ѡпанек ѡздѡљ га мѹло ѡбавијѹш, па ѹзмѹш па нѹбѡдѹш нѡжом ѡкола свѹга и сѹставиш, вѡђѹ нѹј кљѹнѹћ нѹправѹш, па ѹзмѹш ѡнѹ ѡпуту, ѡкола ѡкољѹш, ѹзмѹш ѡндѹ вѹрчѹнѹце смо звѹли, е-вѹкѡ, ѡзгѡр свѹ ѡнѹ вѹрчѹнѹце ѡвлѹн пѡчнѹш, па дѡвлѹн, навѹрчѹш-и ѡвуд јѹдан крѹј, двѹ, ѹзмѹш двѡструк, прѹплѹтѹш ѡздѡ ѡвудѹ га и тѡ смо нѡсѹли, тѹ ѡпанке.

Жѹнскѹ нѡсѹла кѡпљѹ ткѹнѹ ѡт кѡноплѹѹ, влѹкно како нѹзѹвѹмо, ѡна сѹби ѡткѹ тѹмо ѡнѹј бѹз и ѡнѹ сѹби сѹшѹјѹ кѡпљѹ као ѡвѹ кѹповнѹ. И ѡндѹ бѹла ткѹнѹца, то ѡна свѹ сѡбѡм нѹправѹ, ѡпашѹ ѡнѹ ткѹнѹчу, ев ѡвлѹкѹ шѹрѡка, ѡко сѹбе, ѡнѹ рѹсе дѡље вѹсѹ, по пе-шест рѹсѹ вѹкѡ као пѹст, ѡндѹ бѡшчу нѹ-турѹ и ѡнѹј пѡдвѹзѹч бѹјѡ па га мѹтнѹ нѹ глѹву и ѹглу пѹрѹѹрѹ крѡс пѡдвѹзѹч и крѡз нѹ бѡшчу, а бѡшчу зѹбѹци вѹкѡ нѹз лѹћѹ. Вѹјѹ је зѹбѹн, обѹчѹ ѡнѹј зѹбѹн нѹ се и ѡпашѹ пѹгѹчу сѹ... нѹ себѹ. И тѹкѡ...

Из ѡвог народног говѡра изѹшаѡ је и јѹзик у припѡветкама Петра Кѡчићѹ, јѹзик за кѡјѹ је Исѹдора Секулић казѹла: „Кад би мѡгаѡ јѹзик јѹдног писца пѡстати књѹжевни јѹзик, ја бѹх гласѹла за Кѡчићѹв јѹзик; кѡја снага, кѡјѹ стил, кѡјѹ звук, кѡја музѹка трансцендѹтна”¹⁰

Из Стричићѹ се, идућѹи дѹље на јѹг, стѹже у Рѹтково, место у кѡјѹм се ѡпет прѹпуштамо Кѡчићѹвом Милићѹ Вѹјѹновићѹ: „Само су се Змијѹнѹци дѹго година гѡнили с Турцима. Ко пѹсте планине, па им је лако било, а и лѹди су ѡнда бѹли храбрији и сложнији него данас! Виђѹше Турци да не мѡгу изѹћи на крѹј сѹ Змијѹнѹцима, а и Змијѹнѹци се, ѡпет, умѡрише ѡд дѹгог и непрекидног вѡјевањѹ, па се пѡгодише да чувајѹ у Стражицама стражу и да помало вѡјѹју с Турцима кад би на кога пѡшли. Султан им даде верман колик мѹтап сѹ златном царском турѡм да је ѹегова земљѹ, да не плаћѹју ни цару аѹрача ни пѡпу колѹча, да мѡгу ѡстати у својѡј вјѹри и носити ѡружјѹ... Кнезу Рѹтку, а неки вѹле кнезу ѡбраду, јѹр Рѹтко бијѹше умрѡ, данѹ је судѹнијѹ на Змијѹнѹ. ѡсим тога, даѡ је султан кнезу Тимѹр да кѡбиле ждѹријеби, ѡбровац да пѡсѹке налијѹва. Лијѹвче да ѡвце јѹнѹи, и златнѹ сабљѹ. Кнез је судѹи и заповијѹдаѡ. ѡн се слѹшаѡ у свѹчем.”

Кнез Рѹтко се сѹ синѡм Вѹком заѹста помѹнѹе у турским дефтерима 1541. годинѹ; Вѹк као кнез сѹла Бањѹце и мѹзѹ ѡбровац... Лѹпу легенду ѡ имену следећег сѹла Сѹтница на ѡвом дрѹму забѹлежиѡ је Милѹн Карѹновић 1927. годинѹ: „Неки пѹша пѡлазећѹи с вѡјском за-нѡћѹи на ѡвој главици. Када мѹ дѡнесѡше добѹе вѡде, дѡпаде мѹ се

¹⁰ Из ѡдговѡра Исѹдѡре Секулић у ѹнкѹти „Лѹтописа Мѹтице српске” ѡ јѹзику 1953. годинѹ, ѡвде из књѹге „Изабрѹне припѡветке; Јѹзавац пѹед судѡм”, изд. Зѹоник, Бѹгѡрад 1999, стр. 161.

место и вода и запита кавазе: 'Који од вас жели да га овде наместим да могу, кад ме пут нанесе, коња одјахати и коначити на овом лепом месту?' Каваз Чолак са косовске Ситнице као да једва дочека, јави се и ту оста. Због тога што је из Ситнице са Косова, прозову врело и насеље Ситница''.

Змијањци су имали статус филуриција чија је филурија¹¹ године 1541, а и касније (1563) износила око 150 акчи, па и само 120, што је било видна повластица и долазило је, вероватно, од бојазни да не пребегну и не потраже уточиште код суседних аустријских или млетачких господара. Змијањском нахијом су управљали домаћи људи, кнезови и примићури. Аутономија се надаље огледала у непостојању тимарског система, у слободи коју није имала раја у другим деловима освојене земље, па право на своју веру и домаће свештенство... Змијањци су били искључени из постојећег пореског система и та аутономија је истрајно брањена при чему ваља имати у виду и повластице које су проистицале из мартолошке службе Змијањаца што је знатно доприносило свеукупној аутономији нахије. Кочић је у Босанском сабору истицао да су се змијањски мартолози, које освајачи нису могли лако покорити, погодили са новим господарима да чувају друмове куд пролази војска и помало војују. Остала је негде и прича да су Змијањци, у духу поменуте погодбе са Турцима, учествовали у освајању Бихаћа 1592. године. Од 70 мартолоза које је предводио кнез Обрад погинуло је 12 и сви су сахрањени код села Рипча, где им се „још распознају надгробни крстови”. У Бишће је први упао четовођа Ситвук Бабић, заповедник кнежеве страже над Бањицом, на месту које по томе и данас носи име Стражице. У турским пописним дефтерима из 1541. ово име је синоним за Доње и Горње Ратково, које је углавном и давало мартолозе.

После Раткова и Ситнице силазим на Чађавицу из које се лево може за Мркоњић Град, а десно за Кључ. У овом месту је 1944. године убијен (покошен аутоматским оружјем из авиона) Урош Дреновић, Ситничанин, један од вођа устанка у западној Босни, али се после идеолошке поделе устаника определио за краља и отаџбину и са својим четничким одредом „и овако, и онако чувао и сачувао српски народ Змијања од усташког клања и њемачког вјешања”. Причао ми је о томе пошироко, у кафани „Влајко” овде на Чађавици, стриц садашњег власника кафане Мирка, сина Влајка Петровића, који је ја-

¹¹ Филурија – један дукат по домаћинству плаћали су Срби Турцима, а акча је била ситан турски себрни новчић тежине између 0, 13 и 1,07 грама

гњетином, киселим млеком и „љевачом од хељде” прославио и своју кафану, и Чађавицу, и сву змијањску јагњетину.

Испод Чађавице је Драгорај, село с мени најлепшим именом (где је и нова мала црква посвећена Св. Недељи), а још мало ниже је моја Превија у којој, ево, завршавам овај путопис у кући коју је мој отац Млађен подигао поред места где је до 1965. године била брвнара у којој сам рођен 1948. поневши име по ујаку, у овом крају „сваком чо-еку најдражем рођаку”.

Душко М. Петровић